

Евгенія СОХАЦЬКА,
професор
Кам'янець-Подільського
національного університету
ім. Івана Огієнка

ФЕНОМЕН МАРКА ВОВЧКА

УДК 821.161.2.09

У статті з'ясовано складники творчої індивідуальності Марка Вовчка, славетної авторки «Народних оповідань», розкрито таємниці її псевдоніма.

Ключові слова: літературний дебют, оповідна манера, ліризація прози, психологізм, суспільна вартість, предтеча модернізму.

Народилася Марко Вовчок (у дівочтві Марія Олександрівна Вілінська; у заміжжі – Маркович (у першому шлюбі), Лобач-Жученко (у другому)) 22 грудня / 10 грудня 1833 р. в селі Єкатерининське Єлецького повіту Орловської губернії в сім'ї майора Сибірського гренадерського полку Олександра Олексійовича Вілінського (Віленського). Мати письменниці, Параскева Петрівна, походила з дрібномаєткового дворянського роду Данилових.

Літературним дебютом, який приніс визнання і славу Марії Маркович (Вілінській), була поява в Петербурзі заходами Пантелеймона Куліша її «Народних оповідань» у 1858 р. (така дата стоїть на обкладинці книжки). У названій збірці було вміщено одинадцять оповідань: «Сестра», «Козачка», «Чумак», «Одарка», «Сон», «Панська воля» («Горпина»), «Викуп», «Свекруха», «Знай, лясше!» («Отець Андрій»), «Максим Гримач» і «Данило Гурч».

1862 р. П.Лобко видав у Петербурзі другий том «Народних оповідань». До нього увійшли написані раніше й уже друковані в періодичних виданнях твори «Два сини», «Не до пари», «Чари», «Ледащиця», «Три доли».

Крім названих, до української прозової спадщини письменниці належать оповідання «Павло Чорнокрил» («Від себе не втечеш») (Основа. – 1862. – Кн. 1), повість «Інститутка» (Основа. – 1862. – Кн. 3), оповідання «Пройдівіт» (Вечерниці. – 1863. – № 10). У 1865 р. видавець В.Яковлев видав казки Марка Вовчка українською мовою у збірці «Оповідання Марка Вовчка», яка вмістила такі твори, як «Дев'ять братів і десята сестриця Галя», «Невільничка», «Ведмідь», «Кармелюк». І вже на схилі літ у журналі «Киевская старина» (1902) з'явилося оповідання Марка Вовчка «Чортова пригода».

Марко Вовчок

«Народні оповідання»

«Народні оповідання» були опубліковані напередодні скасування кріпосного права. Наскрізна їхня ідея – осудження кріпацтва, цього «українського рабства». За це Марка Вовчка ставили в один ряд з американською письменницею Гаррієт Бічер-Стоу (І.Франко). До речі, в ті часи питання скасування кріпосного права обговорювалося у пресі з офіційної подачі. І хоча «цензура не хапала за руку ні письменників, ні критиків», які писали про нелюдські взаємини в українському селі [18, с. 505], применшувати ідейне спрямування їхніх творів не варто. Услід за Т.Шевченком письменниця звернулася до зображення найістотніших тенденцій народного життя, до актуальних суспільно-політичних тем. В українській літературі зазвучав голос народу, зокрема покривджених і гноблених жінок. Суспільну вартість її оповідань відразу відчув Т.Шевченко. У вірші «Марку Вовчку» (1859) він писав:

Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих.

І.Франко теж стверджував, що однією з особливостей таланту Марка Вовчка є «її ніжна любов до нещасних і страждущих» [23, с. 446].

Новаторство української прози Марка Вовчка увиразнюється у зіставленні з прозою її попередників. Після Г.Квітки-Основ'яненка українська художня проза не досягла значних успіхів. Твори тодішніх письменників («Малоросійські повісті і оповідання» (1840) Хоми Купрієнка; «Торба» і «Лови» (1843) М.Костомарова; «Орися» (1844) П.Куліша) не заторкували соціальних антагонізмів епохи. Написані здебільшого в застаріло-романтичній манері у формі стилізації під фольклор, вони були далекими від сучасності, чим гальмували утвердження в українській літературі реалістичних начал, закладених поезією Шевченка.

Водночас «Народні оповідання» – це визначні твори мистецтва слова, свідчення високої художньої майстерності письменниці. Насамперед уражала форма оповіді авторки – від першої особи жіночого роду. Героїні Марка Вовчка оповідали про своє горе і драматичні долі щиро і зворушливо, без примусу. Новаторським був унесок письменниці у розроблення оповідної манери української прози. Характерною прикметою її стилю є ліризм, емоційна забарвленість, соціальне начало, щире співчуття до долі своїх героїв.

«Найкраще в її писаннях, – зазначав І.Франко, – то, без сумніву, її мова. При всій своїй простоті і популярності вона дуже багата лексиконом і незрівняно мелодійна» [23, с. 446]. Нам відомі також захоплені відгуки Т.Шевченка про мову Марка Вовчка. «Од Вас би навчились, що *по-нашому* (курсив наш. – Є.С.) можна писати і говорити ясно і розумно обо всіх речах на світі», – йдеться у листі майбутнього редактора «Основи» В.Білозерського до Марка Вовчка від 4 листопада 1859 р. [13, с. 73].

Зачаровував сучасників стиль творів письменниці – легкий, щирий, що надавав їм особливі літературної сили. Слушно зауважила С.Павличко: «Це був не памфлет, а художній твір, в якому вперше в українській прозі людина і її психологія були показані великим планом» [20, с. 18]. До того ж уперше в українській літературі зазвучав український жіночий голос. Часто складно розібрати, де слово героїні, а де – авторки. Створена нею «життєва поліфонія» (М.Наєнко) сприяла тому, що художня мова письменниці є такою щирою й довірливою. Приміром: «Дивлюсь я, – каже оповідачка в «Одарці», – тоне, тоне моя Одарка, як воскова свічечка. Чого вже пані їй не робить, як не глумиться – мовчить, тільки часом тихесенько очіці на неї зведе» [16, с. 65–66].

Оповідач Марка Вовчка духовно споріднений із героєм народної пісні. Його мова забарвлена народнописаними інтонаціями, зворотами і вставками. В оповіданні «Сон» чумак промовляє до дівчат: «Дівоньки-голубоньки! Яка ж оця поміж вами дівчина, як зоря ясна, сяє? Якби плавала вона в синьому морі рибонькою, я б її шовковим неводом поняв і коли б літала пташкою, був би золотим просом принадив...» [16, с. 70]. З народної мови письменниця запозичила експресивність дієслова й багатство віддієслівних форм. Наприклад, характеристика Горпини в однойменному оповіданні: «Білолиця, гарна й весела, а прудка, як зайчик, і в хаті, й надворі в'ється, порядкує, господарює, і співає, і сміється, аж геть чути її голосочок дзвенячий» [16, с. 75]. Для підсилення драматизму ситуацій Марко Вовчок уплітає в сюжетну канву твору плачі-голосіння фольклорного походження. В оповіданні «Козачка» Іван Золотаренко прощається з сім'єю

перед від'їздом з паном у Москву: «Діти мої! <...> Прощайте, соколи мої ясні! Шануйте матір, любітьесь із собою, нікого не кривдіть... прощайте, діточки мої любії! Жінко моя кохана! Не поминай лихом мене, безщасного, що втопив тебе в безодню та й покидаю. Оділлються мені твої сльози!» [16, с. 50].

Народнописаний ліричний струмінь зумовив уживання у творах письменниці пестливо-зменшувальних слів, використання символічних образів (чорний ворон, хліб і сіль, батько-ясен), поширених у фольклорі тропів (гіпербола, символічна персоніфікація). З фольклорною поетикою пов'язаний у її творах також пейзаж, що відображає красу рідного краю, глибоку залюбленість у нього («Сестра», «Сон»). Здебільшого пейзажі є своєрідною художньою паралеллю – суголосною чи контрастною – до картин народного життя, до переживань і роздумів персонажів. Влучно підсумував Б.Хоменко: «“Народні оповідання” – високий взірєць синонімічного, музичного й поетичного багатства української літературної мови» [24, с. 138].

Високо оцінив мову Марка Вовчка митрополит Ларіон (Іван Огієнко) у статті «Мова Марка Вовчка» [9, с. 15, 18]. Досі стаття перебувала поза науковим обігом, тому варто бодай побіжно на ній спинитися. По-перше, І.Огієнко стверджує, що у мові Марка Вовчка немає того мовного простацтва, яким переповнена «Енеїда». У розумінні «котлярєвщини» І.Огієнко солідаризувався з П.Кулішем і Т.Шевченком. Бурлеск у сучасному визначенні – не «хвороба» (Г.Грабович), а початковий етап формування української літературної мови на живій основі. «Мова “Оповідань”, – пише І.Огієнко, – була така, якою доти *ще ніхто не писав* (курсив наш. – Є.С.), і, власне, й досі вона позостається неповторна. Це жива народня мова головно Київщини, вичищена від усяких слідів нелітературности» [9, с. 18]. Мову письменниці І.Огієнко зіставляв хіба що з мовою «Кобзаря»: «В “Оповіданнях” Марка Вовчка українська проза вперше засяяла таким ясним сяйвом, як поезія в “Кобзарі” <...> Мова глибоко поетична, часто сильно емоціональна, глибоко експресійна. Деякі оповідання глибоко психологічні, як, наприклад, “Від себе не втечеш” (“Павло Чорнокрил”. – Є.С.). Цього до Марка Вовчка в нас ще не було» [9, с. 10].

Тасмниці псевдоніма

Отже, зіркою першої величини, першим жіночим голосом у новій українській прозі Марко Вовчок стала завдяки появі «Народних оповідань» (1858), що їх у Петербурзі опублікував П.Куліш. Походження псевдоніма «Марко Вовчок» і досі остаточно не з'ясоване, а за життя письменниці він був тасмницею. Неординарна постать літераторки, надзвичайність її літературного таланту ще більше

розпалювали ажіотаж довкола псевдоніма. Багато плутанини в цю справу вніс П.Куліш. У 1857 р. він засвідчив, що літературне ім'я собі прибрала сама письменниця. У статті «Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги “Народні оповідання Марка Вовчка”» (Русский вестник. – 1857. – Кн. XII) він писав: «В числе материалов, доставленных мне с разных концов Малороссии для дальнейших томов “Записок о Южной Руси”, некто, назвавший себя Марком Вовчком (курсив наш. – Е.С.), прислал одну тетрадку». Син письменниці Богдан Маркович також стверджував: «За родинними переказами, український рід Марковичів походив від козака Марка, що прозивався “Вовчком”, тобто вовком, за свій суворий норів. Вовчок є зменшене ім'я “Вовка” і, отже, російською мовою означає “Волченоч”» [цит. за: 8, с. 187].

П.Куліш захоплено сприйняв «Народні оповідання». Він назвав їх «дорогими клейнодами», «живою етнографією». У листі від 26 березня 1857 р. до Т.Шевченка писав: «Побачиш, які дива в нас творяться: уже й каміння починає вопіяти! Де ж пак не диво, що московка преобразилась в українку та такі повісті вдрала, що хоч би й тобі, мій друже, то прийшлося би в міру» [цит. за: 8, с. 173]. Минуло лише два роки, і ставлення П.Куліша до Марка Вовчка змінилося з причин особистих. Безнадійно закоханому П.Кулішеві Марія Олександрівна не відповіла взаємністю. Його мстива, егоїстична натура (О.Дорошкевич) взяла гору: щире захоплення змінюється наклепами, а то й лайкою на адресу письменниці. Тепер уже він вважає себе автором псевдоніма. У листі до Ом.Огоновського від 20 липня 1889 р. пише: «Марка Вовчка вигадав я по созвучному слову Марковичка, та й не помиливсь, приложивши такий псевдонім: сей-бо вовчок, той, що росте диким паганцем на плодючому дереві, висисав так само живі соки з людей, що держали його на світі» [цит. за: 8, с. 139], натякаючи на нібито бездушність, жорстокосердечність і невдячність обожнюваної авторки. Саме П.Куліш поширював версію про те, що автором «Народних оповідань» разом із Марком Вовчком був її чоловік Опанас Маркович. У згаданому листі до Ом.Огоновського він зазначає: «В історії малоруської літератури мусимо їх двох уважати за одного писателя. Ні Марко Вовчок, ні Опанас Маркович не писали нічого путнього, розлучившись... А що Маркович мав у серці Божу іскру, се річ певніша над Вовчків талант» [цит. за: 8, с. 139].

Цю версію підхопив передусім сам Ом.Огоновський, згодом Ганна Барвінок, Олена Пчілка,

Сергій Єфремов та інші. Незрозумілим і дивним було твердження відомої емансипантки, учасниці «Першого вінка» (1887) Олени Пчілки про Марка Вовчка як «нахабну кацапку, що вкрала українську личину, почесний вінець прекрасного українського автора» (тобто О.Марковича. – Е.С.) [цит. за: 19, с. 1086]. Мав рацію В.Петров (Домонтович), зазначивши, що цей пафос обурення був тільки «обережним проявом здивування перед надзвичайністю її літературного таланту» [21, с. 141].

Аби підтвердити, що саме Марія Маркович є автором текстів, підписаних псевдонімом «Марко Вовчок», її твори скрупульозно досліджували В.Доманицький, М.Зеров та О.Дорошкевич.

Остаточно розв'язав питання авторства «Народних оповідань» Василь Доманицький, серйозно зайнявшись, за висловом М.Зерова, «фірмою Марко Вовчок» [10, с. 291]. Він компетентно обґрунтував авторство Марка Вовчка у статтях «Марія

Олександрівна Маркович – авторка “Народних оповідань” (на основі нових матеріалів)» (ЛНВ. – Т. XLI. – 1908. – Кн. 1) і «Авторство Марка Вовчка» (ЗНТШ. – 1908. – Т. 84. – Кн. 4). Свої висновки В.Доманицький зробив на підставі архіву письменниці, який йому передав Богдан Маркович.

Цікаво, що свою першу статтю В.Доманицький розпочав з відгуку – реакції на некролог С.Єфремова «Марко Вовчок», у якому повторюється твердження Ом.Огоновського: «Помер Марко Вовчок <...> Як український письменник Марко Вовчок помер давно (курсив наш. – Е.С.) – так давно, що зробився вже мало не міфічною якоюсь істотою, яка не будить живіших почувань, не викликає гіркого жалю за собою, про яку можна говорити, тільки додержуючи історичної перспективи» [6, с. 2]. С.Єфремов назвав Марка Вовчка «чужою людиною», а в героях її творів добачив брак національних рис. Найбільшим недоліком цієї статті-некролога є потрактування псевдоніма «Марко Вовчок». Ідучи за П.Кулішем й Ом.Огоновським, критик твердить, що «Марко Вовчок – то спільний псевдонім Опанаса і Марії Маркович» [6, № 206, с. 3]. Ом.Огоновський у своїй «Історії літератури руської» також писав: «Марія рисувала картини з суспільного побуту на Україні, котрі ачеї сам Опанас прикрашував барвами чудовими» [19, с. 230]. С.Єфремову імпонувала думка про таємницю феномену псевдоніма, тому він послався на працю М.З. (Марії Загірньої, дружини Б.Грінченка) «Афанасій Васильевич Маркович» (Чернігів, 1896), у якій зазначалося, що Опанас Маркович «забрав у могилу таємницю псевдоніма» [6, № 206, с. 2].

Вона одна знає українську мову, знає так, як ніхто з нас не знає.

Т.Шевченко

Василь Доманицький
про авторство «Народних оповідань»

У чому новизна тверджень В.Доманицького?

По-перше, аналізуючи листи Марка Вовчка за 1850–1851, 1859 і 1860 рр., усі без винятку написані українською мовою, а також етнографічні записи письменниці, зроблені в Києві у 1853–1854 рр., її працю над українським словником у 1880–1890 рр. (жила в Каневі, Богуславі), В.Доманицький стверджував, що ще до виходу (і після) «Народних оповідань» письменниця «владала тою незрівняною мовою». Зокрема він писав: «В сих листах бачиш ту ж саму чудову мову, ту ж ніжність і той запах мови, той урочистий, але прозорий, як скло, спосіб писання. Взагалі для тих, кого досі брав сумнів або хто схилявся до того, що автором “Оповідань” (щодо мови) був Опанас Васильович, я пораджу прочитати поруч з листами Марії Олександрівни листи Опанаса Васильовича – тяжкі, многоглаголеві і сухі, без того ніжного чуття, що проймає кожен рядок писань Марка Вовчка, чи то воно буде оповідання, чи листи (поки що вони не видруковані)» [2, с. 64]. В.Доманицький подав навіть зразки: «Проїзжали Козелець, то бачили на станції старосту, – от як би змалювати! Невеличкий собі чоловік, чорнявенький і гордовитенький, і веселий, і говіркий, і жартівливий, – збивається і на возного, і на виборного». Або: «Просить М.Д. (Микола Білозерський. – Є.С.) на обід – ми поїхали. Там і борщ гетьманський був, і вареники гречані, мабуть, чи не гетьманські теж, бо ми, прості люди, зроду не їли таких. Богдась їв поруч зі мною, та, як хотіли забрати борщ, аж заплакав... отже, каже П.А. (Пантелеймон Куліш. – Є.С.), краще од усіх смакує, – чує, що се борщ гетьманський» [2, с. 65].

За В.Доманицьким, Марко Вовчок мала «незвичайний лінгвістичний хист» [2, с. 55]. Французи не вірили, що вона не французенка, історик Семевський, поляк, дивувався, як майстерно Марко Вовчок володіє польською мовою (варшавським говором), від чеських емігрантів у Парижі письменниця навчилася по-чеськи. Живучи за кордоном, вивчила німецьку й англійську (в останні роки життя, коли їй було тоскно, читала Діккенса в оригіналі). Не дивно, наголошує В.Доманицький, що Марко Вовчок могла досконало опанувати й українську мову. Тому логічним є висновок літературознавця про те, що авторкою «Народних оповідань» була саме вона, а не Опанас Васильович. «Сей останній, – зазначив критик, – тільки матеріал постачав, і ніхто його з близьких людей за автора не вважає, найбільш хіба за критика (Куліш)» [2, с. 75]. Звідси зрозуміло, що і псевдонім «Марко Вовчок» належить Марії Олександрівні Маркович. На противагу С.Єфремову («чужа людина»), В.Доманицький назвав Марка Вовчка «великим українським письменником» і ви-

словив жаль (від імені прогресивної української громадськості) за малу шану літераторці з приводу її смерті: «...і коли ми так мало виявили шани, проводжаючи її на той світ, то в тім була не наша вина. Тепер же обов'язок кожного з нас не прогрішити перед нею далі і на дальші часи, поминаючи незабутнього письменника свого Марка Вовчка, поминати і шанувати не кого іншого, як Марію Олександрівну Маркович» [2, с. 75].

По-друге, В.Доманицький спростував «теорію» чистого великоросійства («кацапства», як писала Олена Пчілка) [19, с. 1086–1087] Марка Вовчка. Ні за походженням, ні за вихованням вона не була росіяночку. До своєї біографії, передрукованої якоюсь газетою з енциклопедії Брокгауза й Ефрона, письменниця дописала олівцем: «Бабка по матері – полька, литвинка. Батько – уродженець західних губерній» [2, с. 54]. Син Богдан звівся В.Доманицькому, що мати бабуся була з роду Радзивілів і мала їхній герб. Марко Вовчок навчалася у Харкові (до того вважалося, що в Орлі чи Москві) у приватному пансіоні. Тут, напевно, і призивчалася її вухо до української мови. Ця мова, як твердив В.Доманицький, не була чужа їй, не була чужою для польсько-російської, точніше, литвинсько-руської родини Марка Вовчка. У листі до чоловіка з Орла 1857 р. (часу самотійної поїздки до родичів і ще до виходу «Народних оповідань») вона писала: «Іще дожидай пісні “Малесенький соловейко”, що мій дід навчився од козака старого десь у поході і любив її співати» [2, с. 54]. В іншому листі того самого року згадує, що в Орлі гостює її дядько Микола Петрович, який «добре говорить *по-нашому*» (курсив наш. – Є.С.), хоча признається, що «досі вона про се не знала» [2, с. 54].

На думку В.Доманицького, усі біографи Марка Вовчка, які твердили про її «типичне кацапство», помилялися. Як тут не згадати одіозний пасаж Олени Пчілки у листі до Ом.Огоновського, так необачно вміщений у його «Історії літератури руської»: «...яке-то колись було неславне для української мови й літератури переконання, що нібито якась перша-ліпша кацапка, зроду не чувши української мови, ледве захотіла, у два дні перейняла мову зо всіма найтоншими її власностями і почала писати по-українськи – та ще як! – краще всіх українських повістярів! Далєбі, се зневажало українську мову: що ж то за така осібна, характерна мова й письменність, коли всякий чужосторонець возьме й разом писатиме, та ще й як досконало! Отже, ви перший прилюдно підірвали сю думку, наполовину скинувши з нахабної кацапки украдену нею українську личину, чи той почесний вінець прекрасного українського автора!» [19, с. 1086–1087].

В.Доманицький слушно зауважив, що з усіх біографів Марка Вовчка найбільше до істини на-

близився І.Франко, який у посмертній згадці про Марію Маркович висунув гіпотезу, що «вона походила з української чи, може, з польсько-української сім'ї, про яку не знаємо нічого ближче. Правдоподібно, її знання української мови вона винесла з рідного дому» [23, с. 444].

По-третє, «теорію» подвійного авторства заперечувало твердження В.Доманицького про те, що Опанас Маркович «заходився» одразу українізувати дружину. Виявляється, що листи до неї він писав по-російськи, хіба що задля ніжного їх забарвлення уживав українську лексику або вдавався до цитування українських пісень:

Ой повій, повій, вітроньку, по зеленій траві –
Ізбери, Боже, всі любові мої [2, с. 57].

Часто в російському тексті адресант уживав українські вислови, наприклад: «голуб сизий, голуб сизий, голубка сизіла», «дружина милая» тощо.

Українізувалася Марко Вовчок сама: й у Чернігові, у гуртку українців (1851–1852), і в Києві, де служив Опанас Васильович у 1853–1854 рр. Вона робила багато етнографічних записів, зокрема занотувувала ви-

слови й українські пісні на базарах, від бабусь на Пріорці, Шулявці, від людей з Борщагівки та Броварів, кумувала у простих людей. «Дорешти» українізувалася, за свідченням В.Доманицького, в Немирові, передусім завдяки І.П.Дорошенкові, учителю гімназії та свідомому українцеві.

«Українізації» письменниці сприяла й домашня атмосфера: у родині Марковичів панувала винятково українська мова, син Богдан не володів російською («по-московськи»). У листі до Опанаса Васильовича з Орла (1857) Марія Олександрівна писала, що Богдась усіх дивує українською мовою. Тітка на його прохання мусила грати «козака».

Свідченням доброго знання української мови й української історії є також наведений В.Доманицьким факт про те, що в Орлі Марко Вовчок писала для сина оповідання з української історії. Звичайно, учений не заперечував благотворного впливу на письменницю, зокрема на перетворення її у свідому українку, й Опанаса Марковича.

По-четверте, за В.Доманицьким, Марія Олександрівна володіла українською мовою й пізніше, відійшовши од українського літературного життя.

Стаття В.Доманицького в «Літературно-науковому вістнику», здається, мала розставити всі крапки над «і». Дискусія з приводу авторства «Народних оповідань» мала б вичерпатися. Та стереотипи надзвичайно живучі, вони ж є причиною естетичної глухоти деяких критиків і догматизму їхніх літературно-естетичних суджень.

У журналі за редакцією Олени Пчілки «Рідний край» (Полтава. – 1909. – № 1) з'явилися мемуари Ганни Барвінок «Спомини про Марка Вовчка», датовані 30 серпня 1907 р., тобто написані відразу після смерті письменниці, в яких вона обливала брудом Тараса Шевченка і Марка Вовчка. Дружина П.Куліша знову оприлюднила заявлені твердження про незнання Марком Вовчком української мови, про надмірні заслуги свого чоловіка у «відкритті» письменниці та редагуванні її творів, про аморальну поведінку Марії Олександрівни.

На писання Ганни Барвінок одразу відгукнувся В.Доманицький статтею «В обороні мертвих од живих» («З приводу “Споминів про Марка Вовчка” Ганни Барвінок»), у якій блискуче спростував необгрунтовані закиди Маркові Вовчку, що повторювали твердження П.Куліша у листі до Ом.Огоновського від 1889 р. За В.Доманицьким, писав їх

хворий і старий корифей української літератури, який і поезію Шевченка назвав «п'яною музою», а в «Истории воссоединения Руси» зрікся свого минулого, свого «святая святых» [3, с. 2].

Особливо «дісталось» Ганні Барвінок за вип'ячування ролі П.Куліша у редагуванні «Народних оповідань» Марка Вовчка: «Куліш черк-черк оповідання Марка Вовчка» [3, с. 2].

В.Доманицький резонно зауважив: «Якщо це писав О.Маркович (а про це йшлося у «Споминах». – Є.С.), то він знав мову і не могло бути черк-черк <...> На щастя, збереглися оригінали оповідань з цього першого тома, писані рукою Марковича і почеркані-таки добре Кулішем. Усі до одного оті “черк-черк” Куліша я виписав і опублікував в “Записках Наукового Товариства” у Львові (року 1908, т. 84, у статті “Авторство Марка Вовчка”)» [3, с. 2].

У статті, вміщеній у «Записках Наукового Товариства ім. Т.Шевченка», В.Доманицький зробив висновок, що процент поліпшень з боку Куліша щодо самої мови невеликий, а часом поліпшення ті не зовсім щасливі і скоріше виглядають як погіршення. Отже, Куліш сумлінно виконував свої обов'язки редактора, хоча й заявляв, що зробив для нового письменника так багато, як ніхто ніколи ні для кого нового й нікому невідомого (до Д.Каменецького від 7 липня 1858 р.).

Стаття В.Доманицького «В обороні мертвих од живих» з'явилася після вже згаданих статей, датованих 1908 р., в яких обгрунтовувалося авторство Марка Вовчка. Тому справедливим є зауваження дослідника Олени Пчілки як редакторіві «Рідного краю». На його думку, після нових матеріалів (тобто статей самого В.Доманицького. – Є.С.), які ствер-

Мусимо признати, що в літературній фірмі «Марко Вовчок» пані Марія Маркович, тепер Жученко, має свою окрему фізіономію, своє самостійне місце. Опанас Маркович у історії розвою сеї фірми – се тільки один епізод...

І.Франко

джують безперечно авторство Марка Вовчка, вона повинна «спокутувати б свій гріх, висловлений у листі до О.Огоновського» [3, с. 2]. Натомість Пчілка надрукувала «Спомини» Ганни Барвінок – «щось нудне, таке, що й купи не держиться» [2, с. 2].

Безперечно, Олені Пчілці було відомо про дослідження В.Доманицького, але вона так і не визнала його теорії. Для неї, як і для інших, псевдонім «Марко Вовчок» був спільним іменем Марії Олександрівни та Опанаса Васильовича. До кола інших можна залічити й Сергія Єфремова. У своїй праці «Історія українського письменства» (1911, 1918) він нібито погоджується з висновками В.Доманицького, називає його «оборону авторства Марії Марковички» лицарським учинком. «Дослідами Доманицького, – пише літературознавець, – авторство Марії Марковички доведено майже напевне, принаймні поставлено на такий ґрунт, що нехтувати цілком небіжки вже ніяким чином тепер не можна» [7, с. 65]. Однак слово «майже» якраз і підважує висновки В.Доманицького. До того ж через кілька сторінок критик знову згадує «загадковий псевдонім» у зв'язку з появою у 1902 р. таких творів, як «Чортова пригода», «Дяк», «Пройди-світ». Щоправда, цього разу він не повторює тези 1907 р. про те, що такі твори, як «Чортова пригода», могли бути написані раніше: «за часів співробітництва обох Марковичів» [3, с. 2]. Однак акцентує на тому, що вони до «старого надбання Марка Вовчка не додають нічого нового, не змінять літературного обличчя нашого автора» [7, с. 69].

Отже, саме в особі В.Доманицького маємо широкого прихильника творчості Марка Вовчка, людину, яка відстояла її літературну честь і гідність. Так, у статті з приводу річниці смерті письменниці «Пам'яті Марка Вовчка (Марії Олександрівни Маркович)» він писав, що звільнив її від «павутиння», яким письменницю обвішав П.Куліш [4, с. 3].

М.Лобач-Жученко, другий чоловік Марка Вовчка, звернувся до В.Доманицького з проханням поради, як розпорядитися спадщиною дружини. Він також запропонував українським інституціям прийняти в дарунок будинок письменниці в Нальчику («для проживання когось з письменницької братії»), прохав опікуватися могилою Марка Вовчка [5, с. 1]. У статті «Цінний національний дар» (Рада. – 1908. – Ч. 95) В.Доманицький так прокоментував звернення М.Лобач-Жученка: «Згодом, колись, коли кращі для українства настануть часи, певно, українці перевезуть прах Марка Вовчка на Україну і, можливо, покладуть “доню” поруч “багька”, як і взагалі, мабуть, утворять Пантеон український на горі біля Канева, але поки що про це нема чого й думати <...> Поки що мусимо бути вдячні Вп. [поважному] Михайлові Лобач-Жученкові за його цінний національ-

ний дар і можемо лишень побажати, щоб і інші наслідники великих діячів українських виявили хоч частину такої любові і пієтизму до дорогих і для них, і для України небіжчиків» [5, с. 1].

Українізація Марка Вовчка була органічною і глибокою. Її залюбленість у живу українську бесіду, народну казку, історичні перекази, легенди, українську історію проходять крізь усю її творчість. Показовим у цьому сенсі є твір «Маруся», виданий спочатку французькою мовою у 1878 р., потім російською у 1896 р. і лише 1904 р. українською в перекладі В.Доманицького. Маруся – ідеалізована українська дівчина, яка загинула, допомагаючи січовику-запорожцеві підготувати козацьке повстання проти гетьмана І.Брюховецького (1668). Заходами приятеля Марка Вовчка П.Етцеля повість «Маруся» було адаптовано до вимог французьких шкіл й опубліковано як твір «дитячого виховання» (1878). У Франції до 1968 р. твір мав чимало перевидань. П.Етцель порівняв Марусю з національною героїнею Франції Жанною Д'Арк. Це сприяло популярності повісті серед французьких читачів, а згодом – популяризації України у Франції.

Марко Вовчок –

правдива дочка українського народу

У творчості Марка Вовчка сучасного читача приваблює проблема жіночої емансипації [1, с. 30, 35], яка була актуальною для інтелектуальної еліти Європи вже у другій половині ХІХ ст. Це проявилось, зокрема, в образах сильних, вольових жінок, які намагалися самі розпорядитися своїм життям усупереч несприятливим обставинам («Три доли», «Ледациця», «Жива душа», «Жили да были три сестры» та ін.). В.Агеєва слушно зазначає, що «феміністичні тенденції українського модернізму кін. ХІХ – поч. ХХ ст. виходять із традиції, закладеної Марком Вовчком» [1, с. 33].

Невипадково Марка Вовчка порівнювали з Жорж Санд (Т.Шевченко, М.Чернишевський) [8, с. 202, 132; 21, с. 140]. Ішлося не лише про подібність тематики творів (селянської), а й про біографію письменниці, її загадкову натуру, жіночу незалежність. Як зазначила С.Павличко, «на порівняння з Жорж Санд наштовхнула її краса, її стиль життя, зневага до умовностей. Як і Жорж Санд, вона захоплювала і навіть грала фатальну роль у житті багатьох французьких і російських літераторів свого часу і роками жила в атмосфері слави, скандалів і пліток, бентежачи своє літературне середовище. Навіть сьогодні деякі з цих літературних пліток важко відділити від реальності» [20, с. 12]. Деякі міфи, як нам видається, ми розвіяли.

Ведучи мову про непересічність особистості Марка Вовчка, хочеться відзначити її велико-

душність і благородство. Це засвідчує той факт, що письменниця приховала таємницю народження свого другого сина Бориса, який вважається її спільною з М.Лобачем-Жученком дитиною. У рік 150-річчя від дня народження (1983) Марка Вовчка внук письменниці Б.Лобач-Жученко відкрив цю таємницю. Борис був позашлюбним сином Богдана Марковича. Марія Олександрівна і М.Лобач-Жученко усиновили Бориса і виховали як рідного [14, с. 59–61]. Цікавилася Марко Вовчок і проблемою влаштування притулків для дівчаток (лист до проф. С.Єшевського від 11 вересня 1864 р.).

І навіть провальна справа з виданням журналу «Переводи лучших зарубежных писателей» (1871) пов'язана з бажанням письменниці залучити до роботи жінок. У листі до Ф.Лазаревського вона писала, що «тепер кожний понеділок в мене натовп жінок. Усі шукають праці. Багато хто приїздив і приїздить із провінції. Всі хочуть праці» [13, с. 16].

Відомими є приязні стосунки з простими міщанками й селянками, коли жила на околицях Києва [8, с. 131, 186]. А як турботливо ставилася до молодшого брата Миті, який жив із нею в Парижі. А тісна дружба з Т.Шевченком, який таки вмів бачити людей «наскрізь». Тому демонізувати образ Марка Вовчка, говорити про її «вампіризм» видається неетичним [25, с. 13–14].

Свій некролог С.Єфремов закінчив словами: «Син свого часу, Марко Вовчок чесно прослужив тоді (наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. – Є.С.) своїм пером справі визволення рідного народу з неволі кріпацької, і мені здається, що нічого кращого я не можу побажати сучасним діячам нашого письменства, як те, щоб вони послужили справі часу – боротьбі проти теперішніх форм неволі та визвольній праці на користь рідного народу» [6, № 211, с. 3].

Саме в цьому й полягає непроминальне значення українського слова, а Марко Вовчок є правдивою дочкою української літератури.

Література

1. Агеева В. Чоловічий псевдонім і жіноча незаможність / В.Агеева // Слово і Час. – 2002. – № 4.
2. Доманицький В. Марія Олександрівна Маркович – авторка «Народних оповідань» (На основі нових матеріалів). Реферат, читаний 1 жовтня 1907 р. на засіданні Київського Наукового Товариства, з пізнішими поправками / В.Доманицький // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. ХІІ. – [Річн. ХІ]. – Кн. І. – Січень.
3. Доманицький В. В обороні мертвих од живих (З приводу «Споминів про Марка Вовчка» Ганни Барвінок) / В.Доманицький // Рада. – 1909. – Ч. 206.
4. Доманицький В. Пам'яті Марка Вовчка (Марії Олександрівни Маркович) 28 липня 1907 р. / В.Доманицький // Рада. – 1908. – Ч. 172.
5. Доманицький В. Цінний національний дар / В.Доманицький // Рада. – 1908. – Ч. 195.
6. Єфремов С. Марко Вовчок / С.Єфремов // Рада. – 1907. – № 206–207, 210–211.
7. Єфремов С. Історія українського письменства / С.Єфремов. – Мюнхен, 1989. – [Фотопередрук Ол.Горбача].
8. Засенко О. Марко Вовчок. Життя, творчість, місце в історії літератури / О.Засенко. – К.: Вид-во АН України, 1964.
9. Іларіон митрополит [Іван Огієнко]. Мова Марка Вовчка / Митрополит Іларіон // Віра і Культура. – 1967. – Ч. 9–10 (161).
10. Зеров М. Марко Вовчок / М.Зеров // Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. – К.: Факт, 2002.
11. Кебузинська К. Українська Жанна Д'Арк: адаптація «Марусі» П.Ж. Етцелем / К.Кебузинська // Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. – К.: Факт, 2002.
12. Короненко С. Названа чи блудна дочка української літератури / С.Короненко // Літ. Україна. – 2004. – № 47–51.
13. Листи Марка Вовчка: у 2 т. – К., 1984.
14. Лобач-Жученко Б. З приводу однієї родинної таємниці / Б.Лобач-Жученко / Рад. літ-тво. – 1983. – № 6.
15. Марко Вовчок у критиці: зб. статей, рецензій, висловлювань. – К.: Держлітвидав України, 1955.
16. Марко Вовчок. Твори: у 2 т. / Марко Вовчок. – К.: Дніпро, 1983. – Т. І: Оповідання. Повісті.
17. Міщук Р. Ліризм української оповідної прози / Р.Міщук // Рад. літ-тво. – 1974. – № 6 (162).
18. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до реальності / М.Наєнко. – К.: ВЦ «Просвіта», 2005. – Ч. І.
19. Огоновський О. Історія літератури руської (української) / О.Огоновський. – Л., 1891. – [Фотопередрук Ол.Горбача. – Мюнхен, 1992]. – Ч. ІІІ.
20. Павличко С. Марко Вовчок (1833–1907) / С.Павличко // Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. – К.: Факт, 2002.
21. Петров В. Романи Куліша / В.Петров // Зайцев П. Перше кохання Шевченка. Петров В. Романи Куліша. Аліна й Костомаров. – К.: Україна, 1994.
22. Пустова Ф. Марко Вовчок в українській критиці та літературознавстві кінця XIX – поч. XX ст. / Ф.Пустова // Марко Вовчок. Статті і дослідження: зб. наук. ст. – К.: Наук. думка, 1985.
23. Франко І. Марія Маркович (Марко Вовчок). По смертній згадці / І.Франко // Франко І. Твори: у 20 т. – К.: Держлітвидав України, 1955. – Т. 17.
24. Хоменко Б. Народні джерела творчості Марка Вовчка / Б.Хоменко. – К.: Вид-во КДУ, 1977.
25. Чопик Р. Вовчок / Р.Чопик // Слово і Час. – 2007. – № 8.